

PEPINDHAN SAJRONE CERKAK-CERKAK ING KALAWARTI PANJEBAR SEMANGAT TAUN 1984

Niken Suryadari, Drs. Bambang Purnomo, M.S.

Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa)

Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Surabaya

suryadariniken@yahoo.co.id

Abstrak

Pepindhan mujudake sawijine lelewane basa kang isih kerep digunakake pangripta sajrone reription sastra. Pepindhan digunakake pangripta kanggo nambahi kaendahan reription sastrane. Pepindhan kang arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa sajrone cerkak-cerkak durung tau diteliti. Adhedhasar bab kasebut, panliten iki ditindakake kanggo ngerteni panganggane pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984.

Underane panliten iki yaiku ngenani wujud pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 kang arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa, sarta fungsine pepindhan tumrap cerkak-cerkak ing majalah PS taun 1984. Adhedhasar underane panliten, ancane panliten iki ngandharake wujud pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 kang arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa, sarta fungsine pepindhan tumrap cerkak-cerkak ing majalah PS taun 1984. Paedah teoritis panliten iki yaiku kanggo nyengkuyung pangrembakane sastra Jawa modern lan menahi sumbangsih tumrap pangrembakane kajian stilistika ngenani lelewane basa, mligine panganggane pepindhan sajrone reription sastra. Dene paedah praktis panliten iki yaiku menahi referensi tumrap panliten liyane, ngrembakakake kreatifitas pangripta lan pamaca, sarta ngrembakakake materi ajar piwulangan basa Jawa ing sekolah ngenani wujud pepindhan sajrone reription sastra Jawa modern kang asipat fiksi.

Panliten ngenani panganggane pepindhan sajrone reription sastra iki kalebu ing jinise panliten deskriptif, lan kagolong panliten kang asipat sinkronis. Kajian kang digunakake ing panliten iki yaiku kajian stilistik. Teori kang digunakake yaiku teori lelewa basane Keraf. Data sajrone panliten iki arupa tembung, frase, utawa ukara kang ngandhut pepindhan. Sumber data sajrone panliten iki asalé saka cerkak-cerkak ing majalah PS taun 1984. Tata cara panglumpuke data sajrone panliten iki kanthi metode waca, cathet, lan studi kapustakan. Tata cara pangolahe data sajrone panliten iki kanthi metode klasifikasi, deskripsi, lan substitusi. Tata cara panulise asile panliten kanthi informal.

Asile panliten iki nuduhake yen pangripta cerkak-cerkak ing majalah PS taun 1984 isih nggunakake pepindhan sajrone reription sastrane. Pepindhan kang kerep digunakake pangripta yaiku arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa. Pepindhan digunakake pangripta sajrone reription sastrane kanggo nuwuhake kesan tartamtu tumrap pamacane. Panganggane pepindhan sajrone reription sastra nduweni sawijine fungsi yaiku, bisa nambahi kaendahane reription sastra.

Tembung wigati : pepindhan, bebasan, saloka, candra, sanepa, lelewane basa.

PURWAKA

Landhesane Panliten

Pepindhan mujudake salah sawijine lelewane basa kang isih digunakake pangripta sajrone reription sastra nganti saiki. Pepindhan digunakake pangripta wiwit periode sastra Jawa anyar nganti periode sastra Jawa modern. Reription sastra ing periode sastra Jawa anyar kang nggunakake pepindhan, salah sawijine tuladhane yaiku serat Gatholoco. Sajrone serat Gatholoco tinemu pepindhan kang arupa bebasan, saloka, candra, isbat, lsp. kang digunakake pangripta kanggo ngandharake makna kanthi kasingatake nganggo basa kang endah, supaya ora gampang dingerteni dening pamacane. Salah sawijine wujud tuladhane pepindhan kang arupa isbat sajrone serat Gatholoco yaiku, *golek geni nggawa diyan*.

Reription sastra ing periode sastra Jawa modern uga tinemu pepindhan kang digunakake pangriptane. Reription sastra Jawa modern kang awujud gancaran kaya ta: novel, crita sambung, lan crita cekak, sarta kang awujud puisi kaya ta geguritan, isih kerep tinemu pepindhan kang digunakake pangripta kanggo nambahi kaendahan reription sastrane. Andharan kuwi kabukti saka anane saperangan panliten kang nлити lelewane basa, kalebu

pepindhane sajrone reription sastra. Salah sawijine tuladhane panliten kang nлити lelewane basa kalebu pepindhane ing antarane yaiku: Suratmi (2004) kang nлити pamilihe tembung lan lelewane basa sajrone novel Temlawung, Diana Yusuf (2005) kang nлити pamilihe tembung lan lelewane basa sajrone antologi geguritan Medhitasi Alang-Alang, Yahya Fachrudin (2010) kang nлити pamilihe tembung lan lelewane basa sajrone antologi geguritan Panuwuning Urip, Wisnu Wardana (2012) kang nлити pamilihe tembung lan lelewane basa sajrone antologi geguritan Kidung saka Bandung, lan Dwi Listianingsih (2013) kang nлити pamilihe tembung lan lelewane basa sajrone crita sambung Watesing Kasabaran.

Miturut Padmosoekotjo (1986:109-110), diarani pepindhan amarga dhapukane ukarane ngemu surasa pepindhan, irib-iriban, pepadhan, utawa emper-emperan, dadi kang luwih diwigatekake yaiku dhapukane ukara. Mula kang diarani pepindhan yaiku unen-unen kang ngemu surasa pepadhan, irib-iriban, emper-emperan. Miturut Widada, lkk. (2009:556), pepindhan yaiku tetiron; irib-iribane wujud, watak, lsp. samubarang siji lan liyane kang katandhingake. Pepindhan sajrone basa Jawa arupa telu, yaiku: (1) pengibaratan kanggo

njlentrehake sawijine tembung kaya samubrang, (2) pengibaratan kang wis ngandharake samubarang kang diibaratake adhedhasar makna kang padha (*kesejajaran* makna), lan (3) pengibaratan samubarang kang diibaratake kaya manungsa, utawa suwalike (Padmosoekotjo, 1953:54).

Pepindhan mujudake sawijine lelewane basa kang asipat mbandhingake samubarang siji tumrap samubarang liyane, kang isih ngemu surasa pepadhan. Tembung-tembung sajrone pepindhan kang digunakake pangripta bisa nuwuhake kesan tartamtu tumrap pamacane. Pepindhan digunakake pangripta kanggo njlentrehake sawijine makna saka babagan kang dibandhingake. Miturut dhapukane ukara, bebasan, saloka, isbat, candra, lan sanepa kalebu ing sawijine wujud pepindhan. Kejaba kuwi, bebasan, saloka, isbat, candra, lan sanepa uga ngemu surasa pepindhan.

Pepindhan kang isih lan kerep digunakake pangripta sajrone reriptan sastra ing periode sastra Jawa modern yaiku pepindhan kang arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa. Dene isbat wis jarang digunakake ing sastra Jawa modern, nanging kerep digunakake pangripta ing periode sastra Jawa anyar. Mula saka kuwi, kang bakal dijlentrehake yaiku pepindhan kang arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa.

Padmosoekotjo (1986:35) ngandharake tegese bebasan yaiku unen-unen kang ajeg panganggone, mawa teges entar, ngemu surasa pepindhan, nanging kang dipindhanake kahanan utawa sipate wong, mesthi wonge uga katut sajrone pepindhan, nanging kang luwih ditengenake yaiku kahanan lan tindak-tanduke wong. Mulane tembung kang isi pepindhane kahanan utawa tindak-tanduke wong dumunung ana ing ngarep. Kejaba kuwi, bebasan biyasane diwiwiti nganggo tembung kriya.

Padmosoekotjo (1986:45) ngandharake tegese saloka yaiku unen-unen kang ajeg panganggone, mawa teges entar, ngemu surasa pepindhan, nanging kang dipindhanake wonge, mesthi wae watak utawa kahanane uga katut, nanging kang luwih diwigatekake wonge. Mulane tembung kang isi pepindhane wong (barang) dumunung ana ing ngarep. Kejaba kuwi, saloka biyasane diwiwiti nganggo tembung aran.

Padmosoekotjo (1986:113) ngandharake tegese nyandra yaiku nggambar utawa amarna kaendahan utawa kahanan sarana pepindhan. Dadi dudu pepindhane kang diarani candra. Pepindhane kuwi mung kanggo sarana nyritakake candrane kaendahan utawa kahanane samubarang. Wong nyandra kaendahan utawa kahanan kuwi ora mesthi nggunakake tetembungan kang ndakik-ndakik, utawa nggunakake basa rinengga. Bisa wae mung nggunakake tetembungan kang lumrah digunakake ing padinan.

Sanepa yaiku tetembungan minangka pepadhan/pepindhan (Widada, lkk. 2011:637). Padmosoekotjo (1986:48) ngandharake tegese sanepa yaiku ukara pepindhan kang kadadeyan saka dhapukane tembung watak utawa kahanan sinambungan tembung aran.

Pepindhan mujudake salah sawijine lelewane basa. Keraf (2005:113) ngandharake yen lelewane basa yaiku sawijine cara medharake pamikir lumantar basa kanthi cara kang khas kang nuduhake jiwa lan kapribadhene

panulis (pangguna basa). Sudjiman (1993:13) ngandharake yen lelewane basa mujudake sawijine cara nggunakake basa kang khas ing konteks tartamtu, dening pawongan tartamtu, kanggo ancas lan ing wektu kang tartamtu uga. Kejaba kuwi, Sudjiman (1993:16) uga ngandharake yen lelewane basa mujudake unsur basa kang ekspresif lan emotif, kang ditambahake ing babagan kang netral, sawijine tambahan kang asipat manasuka/*optional*. Hartoko lan Rahmanto (sajrone Pradopo, 2005:264) uga ngandharake lelewane basa mujudake cara khas kang digunakake kanggo medharake dhiri pribadhi/gaya pribadhi.

Sajrone reriptan sastra, istilah gaya utawa style ngandhut teges cara sawijine pangripta nglantarake gagasane kanthi nggunakake media basa kang endah lan nduweni makna kaanan kang bisa nggawa pangaribawa pamikire, rasa, lan nepsune/emosine pamaca (Aminuddin, 2007:72). Salbach (sajrone Aminuddin, 2007:72) ngandharake gaya minangka simbol kaendahan, mujudake samubarang kang suci, endah, lan minangka wewujudane manungsa kuwi dhewe. Saka pamawas kang luwih jembar, gaya nglimpiuti cara-cara kanggo mujudake samubarang kang khas, saka sakabehe aspek panguripane manungsa.

Pepindhan mujudake salah sawijine lelewane basa, mula saka kuwi kajian kang digunakake ing panliten iki yaiku kajian stilistik. Sudjiman (1993:2) ngandharake yen pengkajian basa lan gayane sawijine reriptan sastra diarani minangka kajian stilistik. Punjer kawigatene stilistika diarani *style*, yaiku cara kang digunakake sawijine panutur utawa panulis kanggo ngandharake maksude lumantar basa minangka pirantine (Sudjiman, 1993:13).

Panliten ngenani lelewane basa lan panganggone pepindhan wis tau diteliti. Dene panliten panganggone pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 durung tau diteliti. Panliten sadurunge kang diteliti yaiku pamilihe tembung lan lelewane basa sajrone reriptan sastra kanthi umum, ora mligi ngrembug pepindhane. Kejaba kuwi, kang dadi sumber panliten ing panliten sadurunge akeh-akehe saka reriptan sastra Jawa modern kang arupa novel, crita sambung, lan geguritan. Kanthi dhasar ing ndhuwur isih durung ana panliten ngenani lelewane basa kang mligi nliti panganggone pepindhan sajrone cerkak-cerkak.

METODE PANLITEN

Panliten iki kalebu jinise panliten deskriptif. Panliten deskriptif mujudake sawijine panliten kanthi ancas nggoleki informasi-informasi ngenani sawijine kahanan kang lumaku, sarta nyambungake bab mau klawan variabel-variabel kang ana. Panliten iki ora mbutuhake hipotesa, mung ngandharake informasi kang selaras klawan variabel kang diduweni (Mardalis, 2006:26). Panliten iki asipat sinkronis amarga nliti basa ing jaman saiki (Kridalaksana, 2008:222). Bab kuwi selaras karo basa kang digunakake sajrone panliten iki

yaiku, basa Jawa ngoko sajrone tulisan sastra utawa dudu sastra ing jaman saiki.

Sesambungan karo ancane panliten yaiku, nganalisis lelewane basa mligine panganggane pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984, mula kajian kang digunakake ing panliten iki yaiku kajian stilistik. Sudjiman (1993:2) ngandharake yen pengkajian basa lan gayane sawijine reriptan sastra diarani minangka kajian stilistik. Punjer kawigatane stilistika diarani *style*, yaiku cara kang digunakake sawijine panutur utawa panulis kanggo ngandharake maksude lumantar basa minangka pirantine (Sudjiman, 1993:13). Sajrone panliten iki kang dianalisis yaiku lelewane basa kang arupa pepindhan. Kajian stilistik iki digunakake kanggo nganalisis wujud lan fungsine pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984.

Data lan Sumber Datane Panliten

Data sajrone panliten iki arupa tembung, frase, utawa ukara kang ngandhut pepindhan. Data kang ngandhut pepindhan kang dikarepake sajrone panliten iki arupa bebasan, saloka, candra lan sanepa sajrone cerkak-cerkak ing majalah PS taun 1984.

Sumber data ing panliten iki asale saka cerkak-cerkak ing majalah PS taun 1984. Cacahe cerkak ing majalah PS taun 1984 ana 52 cerkak, nanging kang digunakake sajrone panliten iki mung 51 cerkak, amarga cerkak kanthi irah-irahan *Grahana Srengenge Total* anggitane Kucik No. 48, 1 Desember 1984 ora ana pepindhane, mula saka kuwi ora dienggo.

Kodifikasi Data

Pengkodifikasian diterapake tumrap data kang wis kapilih. Pengkodean saka seleksi data iki arupa data seleksi ora ditulis kabeh, nanging dijupuk tembung, frase, utawa ukara kang isih ana sesambungane karo bab kang diteliti. Sawijine tuladha pengkodifikasian sajrone panliten iki yaiku, (E20, IJD, PE, kc20). Pengkodifikasian kasebut nduweni teges cerkak kang kapacak ing majalah PS taun 1984 edhisi 20, kanthi irah-irahan *Jinjit Dijinjit*, anggitane Esmiet, kaca 20.

Tata Cara Panglumpuke Data

Tata cara nglumpukake data yaiku cara kang digunakake panliti kanggo nglumpukake data (Arikunto, 2006:134). Sajrone panliten iki, digunakake teknik waca, cathet, lan studi kapustakan kanggo nglumpukake data. Teknik maca digunakake kanggo milih teks kang kalebu wujud pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984. Teknik cathet digunakake kanggo nyathet data kang dipikolehi lan kang wigati. Teknik kapustakan yaiku cara kang digunakake kanggo nggoleki saperangan buku minangka sumber pustaka/ sumber tinulis kang isih ana sesambungane karo bab kang diteliti. Sumber pustaka kang digunakake sajrone panliten iki awujud buku-buku, jurnal, laporan panliten, artikel, lan kalawarti.

Tata Cara Pangolahe Data

Sajrone panliten iki cara pangolahe data ditindakake kanthi cara ing ngisor iki:

- (1) Klasifikasi data, data kang wis diklumpukake banjur diklasifikasi, supaya cetha bedane antarane wujud pepindhan siji lan pepindhan liyane. Sajrone panliten iki pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS

taun 1984 diklasifikasikake dadi papat ing antarane yaiku: bebasan, saloka, candra, lan sanepa.

- (2) Deskripsi data, data kang wis diklasifikasi banjur dideskripsikake kanggo menehi katrangan utawa andharan panliten adhedhasar data kang wis dikasilake, yaiku pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984.
- (3) Substitusi data, data kang wis diklumpukake uga perlu disubstitusikake kanggo ngerteni bedane reriptan sastra kang nggunakake pepindhan lan ora. Kanthi substitusi data, bisa dideleng yen pepindhan kang digunakake pangripta sajrone reriptan sastra, mligine tumrap cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 nduweni fungsi bisa nambahi kaendahan tumrap reriptan sastrane.

Tata Cara Panulise Asile Panliten

Tata cara nulis asile panliten nuduhake upaya kanggo nyuguhake asile analisis data kang awujud laporan tulis ngenani apa wae kang dikasilake sajrone panliten. Asile panliten perlu ditulis lan dipublikasikake minangka wujud tanggung jawab lan panuwun marang kabeh pihak kang wis mbiyantu sajrone proses panliten iki. Mula saka kuwi, dibutuhake sawijine cara kanggo nulis asile panliten. Sudaryanto (1993:144-145) ngandharake yen tata cara nulis asile panliten kuwi ana loro yaiku, analisis formal lan analisis informal.

Asile panliten iki bakal dijlentrehake kanthi cara analisis informal. Data dijlentrehake kanthi nggunakake tembung-tembung kang lumrah. Tata cara panulise asile panliten iki yaiku kanthi ngandharake asile analisis data kanthi sistematis skripsi.

ANDHARAN ASILE PANLITEN

Pepindhan sajrone Cerkak-cerkak ing Kalawarti PS Taun 1984

Pepindhan mujudake sawijine lelewane basa kang ngibaratake utawa mbandhingake samubarang siji tumrap samubarang liyane kang dianggep saemper utawa nduweni pepadhan saka bab kang ditandhingake. Sajrone reriptan sastra, tembung kang asring digunakake pangripta kanggo nuduhake pepindhan umume yaiku, kaya, lir, pindh, kadi, kadya, kadi dene, lsp. Tetembungan/ sawijine ukara kang ngemu surasa pepindhan kang asring digunakake pangripta sajrone reriptan sastrane kaya ta: bebasan, saloka, isbat, candra, lan sanepa, nanging pepindhan kang digunakake dening pangripta cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 yaiku bebasan, saloka, candra, lan sanepa.

Wujud Bebasan sajrone Cerkak-cerkak ing Kalawarti PS Taun 1984

Bebasan mujudake sawijine ukara/ tetembungan kang ajeg panganggane, mawa teges entar, ngemu surasa pepindhan, nanging kang dipindhanake kahanan, solah bawa, utawa sipate wong. Sajrone bebasan kang luwih ditengenake yaiku kahanan solah bawa, utawa sipate wong. Mulane tembung kang isi pepindhane kahanan utawa tindak-tanduke wong dumunung ana ing ngarep. Kejaba kuwi, bebasan biyasane diwiwiti nganggo tembung kriya.

Wujude bebasan kang digunakake pangripta sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 kajlentrehake kaya ing pethikan-pethikan ngisor iki:

- (1) Kagete Rinto ngluwihi wong **sinamber gelap luput**. (E6, INI, PSI, kc20)
- (2) Sepira kageting atiku, kaya **sinamber gelap luput**, dak uceg mripatku, nanging kanyatan iku tetep ngegla ana panduluku. (E37, IAM, PKSW, kc19)
- (3) Kagetku kaya **disamber gelap**. (E25, IIE, PAA, kc21)
- (4) Kaya **disamber gelap** rasane gembong. (E29, IG, PRA, kc19)
- (5) Nanging nalika aku maca koran esuk mau, kagetku kaya **disamber bledheg luput**. (E38, IMMS, PMNP, kc20)
- (6) Kagete ngungkuli wong **disamber bledheg**. (E11, IKB, PMH, kc20)
- (7) Ngendikane Mamiq Aris, ning **prasasat bledheg mangsa ketiga**. (E14, ILWIGS, PNBRS, kc20)
- (8) Kaya **disamber bledheg ing mangsa ketiga**, kagete Bu Harjo midhanget ngendikane kakunge mau. (E23, IKN, PWS, kc21)

Pethikan-pethikan kuwi nuduhake yen saperangan pangripta seneng nggunakake bebasan *disamber bledheg* utawa *disamber gelap* sajrone reriptan sastra. Kabukti saka anane wolung pangripta kang nggunakake bebasan kasebut sajrone reriptan cerkake. Pangripta kang nggunakake bebasan kuwi yaiku, Suherlin, Kelik SW., Any Asmara, Ridwan Asmara, Muh. Nursyahid P., M. Haryanto, Nyonya Budiati Ruliyah Soembada, lan Wawan Susetya.

Sajrone pethikan (1) nganti (8) ngandharake apa kang diibaratake yaiku kahanane wong. Wujud pepindhan kang digunakake maneka warna, nanging tetep nduweni makna kang padha. Wujud pepindhane ing antarane yaiku: *sinamber gelap luput*, *disamber gelap*, *disamber bledheg luput*, *disamber bledheg*, *prasasat bledheg ing mangsa ketiga*, lan *disamber bledheg ing mangsa ketiga*. Kahanane wong kang dipindhanake yaiku kahanane wong nalika kaget. Nalika krungu swarane bledheg, saben wong mesthi kaget. Apa maneh yen wis *disamber bledheg*, wong kuwi mesthi bakal kaget banget. *Bledheg ing mangsa rendheng* wae wis bisa gawe kagete wong, apa maneh yen ing *mangsa ketiga*, mesthi kagete banget-bangetan.

Mula saka kuwi, kanggo ngibaratake kahanane wong kang kaget banget, digunakake bebasan kaya ing pethikan (1) nganti (8). Wujud bebasan kang digunakake yaiku *sinamber gelap luput*, *disamber gelap*, *disamber bledheg luput*, *disamber bledheg*, *prasasat bledheg ing mangsa ketiga*, lan *disamber bledheg ing mangsa ketiga*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane wong kang lagi kaget banget amarga dijalar sawijine kahanane utawa samubarang tartamtu. Pethikan (1) nganti (8) nuduhake yen isih akeh pangripta kang nggunakake bebasan kaya ing pethikan (1) nganti (8) kanggo ngibaratake kahanane wong kang lagi kaget banget.

- (9) Biasa Ros, ya ngene iki aku rumangsa dadi **mahasiswa paling kelas tempe**. (E5, IDBK, PNSES, kc19)

- (10) Pancen Bodong mono **bajingan kelas kakap**, bubar nodhong pak Wakijan ning terminal, njur nyolong sepedha motor ning parkiran. (E27, IKS, PTSA, kc21)

- (11) Adate dheweke menehake dhuwit kontrak menyang **makelar kelas teri** sadurunge mungker ana senthong kulon omahe randha Mirah. (E41, INH, PSD, kc19)

Sajrone pethikan (9) nganti (11) ngandharake bebasan kang saemper. Sajrone pethikan (9) nganti (11) ngandharake apa kang diibaratake yaiku kahanane wong. Sajrone pethikan (9) wujud pepindhan kang digunakake yaiku lawuh tempe. Kahanane wong kang dipindhanake yaiku kahanane wong kang uripe pas-pasan. Lawuh tempe mujudake sawijine lawuh kang kagolong umum kang bisa dituku dening saben wong senajan wong kuwi uripe pas-pasan utawa sugih. Maceme lawuh akeh banget, ana tahu, tempe, lentho, sate, opor, kare, lsp. Yen katandhingake karo lawuh-lawuh kang kasebutake mau, tempe mujudake sawijine lawuh kang kalah ing bab rasa, rega, lan dadi lawuh kang ora sepira disenengi dening wong. Mula saka kuwi, tempe digunakake pangripta kanggo ngibaratake kahanane wong kang uripe pas-pasan. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *mahasiswa paling kelas tempe*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane mahasiswa kang uripe pas-pasan, malah kakurangan.

Sajrone pethikan (10) wujud pepindhan kang digunakake yaiku iwak kakap. Kahanane wong kang dipindhanake yaiku kahanane wong kang pinter banget anggane ngapusi wong liya. Iwak kakap mujudake sawijine iwak kang gedhe. Mula saka kuwi, iwak kakap digunakake pangripta kanggo ngibaratake kahanane wong kang gedhe pamikire/ pinter. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *bajingan kelas kakap*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane bajingan kang pinter banget anggane ngapusi wong liya, mligine mangsa-mangsane.

Sajrone pethikan (11) wujud pepindhan kang digunakake yaiku iwak teri. Kahanane wong kang dipindhanake yaiku kahanane wong kang isih durung pinter utawa durung kulina nindakake sawijine pakaryan. Iwak teri mujudake sawijine iwak segara kang wujude cilik banget yen ditandhingake karo iwak segara liya-liyane. Mula saka kuwi, iwak teri digunakake pangripta kanggo ngibaratake kahanane wong kang cilik kapinterane/ durung kebak pengalamane. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *makelar kelas teri*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane makelar kang durung pinter utawa kulina ngadhepi wong liya.

- (12) Si **randha kembang**. (E9, IRK, PSS, kc19)
- (13) Dhasar **randha kembang** kang ngayunake genah sepirang-pirang. (E35, IAAOL, PSW, kc19)
- (14) Ya apa-apane, poko kowe isih tok cer yen kabandhing karo **prawan kang isih kemencur** wae mbuh-mbuan yu. (E9, IRK, PSS, kc19)
- (15) Uh, mung kanggo ngundhakake sorong serah alias dhuwit patukon, kaya-kaya **tresna iku barang dagangan**. (E14, ILWIGS, PNBRS, kc20)

- (16) Eling yen mengko, mboke Minten bakal ngajak gejeran, kaya **wong setanen**. (E15, IPGND, PWS, kc20)
- (17) Pak Parman kang gawene **ngutangake dhuwit anakan**, kang njalari akeh sawahe wong tani kepeksa katut kanggo nyaur utang kang anakake bisa nekak gulu. (E39, ISB, PMH, kc21)
- (18) Jarene **urip iki ana pait lan legine**, Mas Pung. (E38, IMMS, PMNP, kc20)
- (19) Lan kandhaa pisan, yen dheweke kudu **belajar marang pengalaman pait**. (E26, IWWR, PE, kc21)

Sajrone pethikan (12) lan (13) ngandharake apa kang diibaratake yaiku kahanane wong. Wujud pepindhan kang digunakake yaiku kembang. Kahanane wong kang dipindhanake yaiku kahanane wong kang nduweni praupan ayu lan disenengi dening saben wong, lanang utawa wadon kang nyawang. Kembang mujudake sawijine samubarang kang disenengi dening wong amarga nduweni maneka wujud kang endah. Kejaba kuwi, kembang uga nduweni ganda kang wangi. Mula saka kuwi, kembang digunakake pangripta kanggo ngibaratake kahanane praupane wong kang ayu lan bisa agawe senenge wong sing nyawang. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *randha kembang*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane praupane randha kang ayu lan disenengi dening saben wong, lanang utawa wadon kang nyawang.

Sajrone pethikan (14) ngandharake apa kang diibaratake yaiku kahanane wong. Wujud pepindhan kang digunakake yaiku kencur. Kahanane wong kang dipindhanake yaiku kahanane wong kang isih enom banget. Kencur mujudake sawijine empon-empon kang wujud cilik yen ditandhingake karo empon-empon liyane. Mula saka kuwi, kencur digunakake pangripta kanggo ngibaratake kahanane wong kang isih enom banget, durung diwasa. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *prawan kang isih kemencur*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane prawan kang isih enom banget lan durung diwasa.

Sajrone pethikan (15) ngandharake apa kang diibaratake yaiku rasa kang diduweni dening saben wong. Wujud pepindhan kang digunakake yaiku barang dagangan. Rasa kang diduweni dening saben wong kang dipindhanake yaiku rasa tresna. Saben wong kang dagang mesthi pengin barang dagangane laris lan bisa dituku larang dening wong liya. Semono uga wong tuwa kang nduweni anak wadon, mesthi nduweni pepenginan anake bisa nikah karo wong kang sugih. Mula saka kuwi, tresna diibaratake kaya barang dagangan amarga, tresna ing jaman saiki bisa kawujud gumantung akehe mas kawin kang diwenehake wong lanang marang wong wadon. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *tresna iku barang dagangan*. Maknane bebasan kuwi yaiku, rasa tresna ing jaman saiki bisa kawujud gumantung akehe mas kawin.

Sajrone pethikan (16) ngandharake apa kang diibaratake yaiku salah bawane wong. Wujud pepindhan kang digunakake yaiku setan. Solah bawane wong kang dipindhanake yaiku salah bawane wong kang lagi muring-muring ngajak gejeran. Setan mujudake sawijine makhluk ciptane Gusti kang diwedeni dening saperangan

wong. Setan diwedeni amarga nduweni wujud kang ala, lan miturute saperangan wong, setan bisa merbawani wong tumindak ala. Mula saka kuwi, setan digunakake pangripta kanggo ngibaratake salah bawane wong kang lagi nesu-nesu kang bisa medeni wong liya kang ana ing sakupenge. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *wong setanen*. Maknane bebasan kuwi yaiku, salah bawane wong kang lagi nesu-nesu ngajak gejeran kang njalari wong liya ing sakupenge uga melu wedi.

Sajrone pethikan (17) ngandharake apa kang diibaratake yaiku salah bawane wong. Wujud pepindhan kang digunakake yaiku ngutangake dhuwit anakan. Solah bawane wong kang dipindhanake yaiku salah bawane wong kang seneng ngutangake dhuwit kanthi dhuwit jasa/bunga kang gedhe. Dhuwit mujudake sawijine piranti kanggo nuku sawijine samubarang. Samubarang kang bisa manak mung manungsa lan kewan, kejaba kuwi ora ana maneh. Mula yen nganti dhuwit bisa duwe anak kuwi ateges dhuwite nambah. Mula saka kuwi, dhuwit anakan digunakake pangripta kanggo ngibaratake dhuwit kang nambah saka wiwitane. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *ngutangake dhuwit anakan*. Maknane bebasan kuwi yaiku, salah bawane wong kang seneng ngutangake dhuwit marang wong liya kanthi mbayar dhuwit jasa/bunga kang gedhe.

Sajrone pethikan (18) lan (19) ngandharake apa kang diibaratake yaiku kahanane lan salah bawane wong. Wujud pepindhan kang digunakake yaiku pait lan legine urip. Kahanane lan salah bawane wong kang dipindhanake yaiku kahanane uripe wong kang mesthi ana susah lan bungahe, lan salah bawane wong kang kudu gelem sinau marang pengalaman kang ora kepenak kang tau dialami. Rasa pait mujudake sawijine rasa kang ora enak lan ora disenengi dening wong, kaya ta, rasane godhong sambiroto lan godhong kates. Mula saka kuwi, pait digunakake pangripta kanggo ngibaratake kahanane uripe wong kang ora kepenak. Dene rasa legi mujudake sawijine rasa kang enak lan disenengi dening wong, kaya ta, rasane gula lan madu. Mula saka kuwi, legi digunakake pangripta kanggo ngibaratake kahanane uripe wong kang sarwa kepenak. Wujud bebasan kang digunakake sajrone pethikan (18) yaiku *urip iki ana pait lan legine*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane uripe wong ing donya mesthi ana susah lan bungahe. Dene wujud bebasan kang digunakake sajrone pethikan (19) yaiku *belajar marang pengalaman pait*. Maknane bebasan kuwi yaiku, salah bawane wong kang kudu gelem sinau marang pengalaman kang ora kepenak kang wis dumadi lan tau dialami dhewe.

- (20) Dumadakan mripate mendelik, batine bungah kaya **ketiban ndaru**. (E3, IAYLA, PIS, kc19)
- (21) Bola-bali aku mlenggong, marga **udan dhuwit** kaya ngono iku. (E20, IJD, PE, kc19)
- (22) Senajan mung aran pulpen, nanging senenge atine ngluwihi **nemu emas sakarung** ing impen. (E24, IKK, PNB, kc19)

Sajrone pethikan (20) nganti (22) ngandharake apa kang diibaratake yaiku kahanane wong. Wujud pepindhan kang digunakake senajan beda-beda, nanging tetep nduweni makna kang padha. Wujud pepindhane ing antarane yaiku: ketiban ndaru, udan dhuwit, lan nemu

emas sakarung. Kahanane wong kang dipindhanake yaiku kahanane wong kang lagi entuk rejeki utawa kabegjan kang gedhe banget. Ndaru diarani uga sawijine bangsane lintang utawa pulung. Sajrone bebrayan, yen ana wong kang ngandharake menawa ana wong ketiban pulung, kuwi tegese wong kasebut lagi entuk rejeki utawa kabegjan. Semono uga yen ana wong kudanan dhuwit. Sabenere ing kasunyatan ora ana udan dhuwit, udan dhuwit digunakake pangripta mung kanggo nuduhake kahanane wong kang lagi entuk rejeki utawa kabegjan. Pungkasan yaiku emas, emas mujudake sawijine logam warnane kuning kang larang regane kang digawe rerenggan. Sajrone bebrayan, akeh wong kang seneng banget yen duwe emas. Sepuluh gram emas wae wis akeh lan bisa agawe senenge wong, apa maneh yen sakarung, mesthi bakal nuwuhake senenge wong banget-bangetan. Ora kliru menawa ana wong kang ngandharake yen emas dipadhakake karo rejeki utawa kabegjan kang gedhe banget. Mula saka andharan sadurunge kuwi, bisa dingerteni yen ndaru, udan dhuwit, lan emas sakarung digunakake pangripta kanggo ngibaratake rejeki utawa kabegjan kang gedhe banget. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *ketiban ndaru, udan dhuwit, lan nemu emas sakarung*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane uripe wong kang lagi entuk rejeki utawa kabegjan kang gedhe banget tanpa diduga lan dikarepake sadurunge.

(23) Cita-cita kang ndhisik muluk-muluk, **ambblas sinapu angin**. (E4, INR, PWBS, kc19)

(24) Iki kanyatan kang karo tengah taun kepungkur **kebuncang angin**. (E34, ILK, PAW, kc20)

(25) Kabeh musna kaya **awu kabuncang lesus**. (E52, IBG, PAW, kc20)

Sajrone pethikan (23) nganti (25) ngandharake apa kang diibaratake yaiku kahanane wong. Wujud pepindhan kang digunakake senjata beda-beda, nanging tetep nduweni makna kang padha. Wujud pepindhane ing antarane yaiku: *ambblas sinapu angin, kebuncang angin, lan awu kabuncang lesus*. Samubarang kaya ta, awu, bledug, sawang, lsp. yen disapu anging utawa kabuncang angin, mesthi bakal owah utawa ilang saka wiwitane. Mula saka kuwi, *ambblas sinapu angin, kebuncang angin, lan kabuncang lesus* digunakake pangripta kanggo ngibaratake ora bisa kawujud samubarang dadi pangajabe, pepengine utawa kekarepane sawijine wong. Wujud bebasan kang digunakake yaiku *ambblas sinapu angin, kebuncang angin, lan awu kabuncang lesus*. Maknane bebasan kuwi yaiku, kahanane wong kang lagi susah amarga apa kang dadi pangajabe, pepengine utawa kekarepane muspra ora bisa kawujud.

Wujude Saloka sajrone Cerkak-cerkak ing Kalawarti PS Taun 1984

Saloka mujudake sawijine ukara/ tetembungan kang ajeg panganggane, mawa teges entar, ngemu surasa pepindhan, nanging kang dipindhanake wonge. Sajrone saloka kang luwih ditenganake yaiku wonge. Mulane tembung kang isi pepindhane wong (barang) dumunung ana ing ngarep. Kejaba kuwi, saloka biyasane diwiwiti nganggo tembung aran.

Wujude saloka kang digunakake pangripta sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 kajlentrehake kaya ing pethikan-pethikan ngisor iki:

(26) Dhasare kawit mau ora ana bature ngramal, dumadakan Suwaji teka-teka ngomongake nomer. Kaya **tumbu oleh tutup, gepuk karo penthung**. Wong loro stel padha senenge ngramal. (E3, IAYLA, PIS, kc19)

(27) Wong loro mau paribasan **tumbu oleh tutup**, kang siji pinter ngramal, sijine pinter mbumboni. Sing tak gumuni kok kuwate olehe lungguh nganti pirang-pirang jam disambi kojah buntut kang ora ana pedhote (E11, IKB, PMH, kc19)

(28) Nalika semono pas prei panjang, dadi Tutik uga mulih saka Jember. Sajrone praktek, oleh angin cedhak karo Tutik bocah kulon prapatan, dhasar kekarone padha karepe padha mahasiswane bebasan **tumbu oleh tutup**. (E8, ISSJ, PKA, kc22)

(29) Dene anane bapak biyen kerep ditamoni wong-wong iku, dhasare bapak ibu iku pancen wong blater, sugih mitra sugih kadang. Pancen bapak lan ibu iku kaya **tumbu oleh tutup**, sipate padha-padha ora mentalan. (E37, IAM, PKSW, kc20)

Pethikan-pethikan kuwi nuduhake yen saperangan pangripta seneng nggunakake saloka *tumbu oleh tutup* sajrone reriptan sastra. Kabukti saka anane patang pangripta kang nggunakake saloka kasebut sajrone reriptan cerkake. Pangripta kang nggunakake saloka kuwi yaiku, Iyon Suharno, M. Haryanto, Kastana, lan Kelik SW. Pethikan (26) nganti (29) ngibaratake wong loro kang nduweni samubarang kang padha utawa cocog. Sajrone pethikan (26) bab kang kang dipindhanake cocog/ padha yaiku kasenengane, sajrone pethikan (27) bab kang kang dipindhanake cocog/ padha yaiku kapinterane, sajrone pethikan (28) bab kang kang dipindhanake cocog/ padha yaiku karep lan profesine, dene sajrone pethikan (29) bab kang kang dipindhanake cocog/ padha yaiku sipate. Wujud pepindhan kanggo ngandharake bab kang padha utawa cocog kasebut yaiku *tumbu karo tutup*. Tumbu mujudake wakul gedhe nganggo tutup, biyasane kanggo wadhah beras, bangsane senik. Tumbu lan tutup mujudake samubarang kang padha-padha nduweni guna kanggo njangkepi antarane kalorone. Mula saka kuwi, wong loro kang nduweni bab kang padha utawa cocog kuwi dipindhanake kaya *tumbu karo tutup*.

Kanthi kaya mangkono pethikan (26) bisa dijlentrehake yen wong loro kang dikarepake nduweni kasenangan kang padha yaiku padha seneng ngramale. Pethikan (27) bisa dijlentrehake yen wong loro kang dikarepake cocog kapinterane yaiku, sijine pinter ngramal, dene kang sijine maneh pinter weneh panyengkuyung utawa semangat. Pethikan (28) bisa dijlentrehake yen Tutik lan paraga sijine padha-padha mahasiswane lan padha kekarepane. Dene pethikan (29) bisa dijlentrehake yen bapak lan ibu saka paraga utama nduweni sipat kang padha yaiku, padha-padha ora mentalan.

Kejaba kuwi, wong loro kang nduweni solah bawa, watek, utawa kahanane kang padha uga dipindhanake kaya *gepuk karo penthung*. Sajrone pethikan (26) bab kang

dipindhanake cocog/ padha yaiku kasenengane, dene wujud pepindhane yaiku gepuk karo penthung. Gepuk lan penthung padha-padha nduweni guna kang padha. Mula saka kuwi, wong loro kang nduweni bab kang padha utawa cocog kuwi uga dipindhanake kaya gepuk karo penthung.

(30) Nanging suwene-suwe, **macan katon belange**. Bab sekolahku wis ora kocap. Akeh alasane, jare sekolahe wis kebak. Durung maneh endi sing adoh, endi sing muride brandhalan, endi sing sekolah kere lan liya-liyane. Nganti aku babar pisan ora sekolah. (E4, INR, PWBS, kc19)

(31) Aku wiwit kendel weruh direkturku gugup, aku kesenengen. Rasane atiku kaya lagi dadi primadona kang akeh penggemare. Pak Subo sing ing kantor kono, wibawane sasat kaya **macan gembong**, ana ing ngarepku **dadi kintel**. Sapa sing ora mongkog? (E20, IJD, PE, kc19)

Sajrone pethikan (30) lan (31) wujud pepindhan kang digunakake padha yaiku macan. Sajrone pethikan (30) tembung kang dipindhanake ora diandharake dening pangriptane. Macan yaiku kewan galak pangane daging, rupane kaya kucing gedhe. Saben wong mesthi ngerti yen macan kuwi kulite pancen belang, senjata ditutupi kaya apa wae, wong mesthi bakal ngerti. Wong kang ala senjata ditutupi kaya apa wae, nganti kapan wae, pungkasan bakal konangan, mula saka kuwi dipindhanake kaya macan katon belange. Kanthi kaya mangkono pethikan (31) bisa dijlentrehake yen kaalane wong bakal tetep konangan senjata ditutupi lan disingitake kanthi rapet nganggo maneka alasan apa wae, amarga suwe-suwene bakal katon dhewe tanpa perlu diwiwiyak dening wong liya.

Sajrone pethikan (30) tembung kang dipindhanake yaiku wibawa. Kejaba nggunakake pepindhan macan, saloka kuwi uga nggunakake pepindhan kintel. Kintel yaiku bangsane kodhok brontok kang bisa mlembung gulu utawa wetenge. Yen nganti macan owah dadi kintel, kuwi nuduhake yen wong gedhe/ nduweni wibawa dadi wong cilik/ wong asor. Mula saka kuwi, wong kang nduweni wibawa lan diwedeni dening wong akeh ing sawijine bebrayan, nalika dheweke dadi wong kang jirih lan ora bisa tumindak apa-apa, dheweke dipindhanake kaya macan gembong dadi kintel. Kanthi kaya mangkono pethikan (31) bisa dijlentrehake yen Pak Subo nalika ing kantor nduweni wibawa kang sabenero teges, kereng, lan diwedeni dening kabeh karyawane, ing ngarepe paraga aku Pak Subo malah dadi wong kang cilik, wedi, ora bisa tumindak apa-apa, lan manut.

(32) Sugi gragapan kaya **pitik kang lagi nuthul digetak** mbah Sura wingi kae. Noleh karo mesem, merote diempet. (E35, IAAOL, PSW, kc21)

(33) Genah iki wong kang ala gadhuhane supaya wong klabakan kaya **pitik ditinggal endhase**. (E49, INK, PAMW, kc21)

Sajrone pethikan (32) lan (33) bab kang dipindhanake padha yaiku wong kang salah bawane lagi gragapan utawa klabakan, dene wujud pepindhan kang digunakake uga padha yaiku pitik. Pitik mujudake arane kewan iwen, yen wadon tuwa diarani babon, dene lanang tuwa diarani jago, anake diarani kuthuk. Pitik kang lagi

enak-enake nuthul panganan, nalika digetak mesthi wae bakal gragapan. Semono uga yen pitik ditinggal babone, mesthi bakal klabakan mrana-mrene nggoleki babone. Mula saka kuwi, wong kang klabakan utawa gragapan dipadhakake kaya pitik kang lagi nuthul digetak, utawa pitik kang lagi ditinggal endhase. Pangripta nggunakake saloka sajrone pethikan (32) kanggo ngibaratake Sugi kang salah bawane gragapan, lan nggunakake saloka sajrone pethikan (33) kanggo ngibaratake wong-wong kang salah bawane lagi klabakan amarga sawijine tumindake wong kang ala gadhuhane.

(34) Wong tuwa kudune tut wuri handayani ora ketang diparibasanake **kebo nusu gudel**, pancen wis jamane. (E8, ISSJ, PKA, kc23)

(35) Najan jejere aku sawijining dokter isih bujangan lan rupaku ya rada lumayan, ora mbuwang nemen-nemen, nanging bobote kabotan renggan, isih nanggung adhi-adhi lan wong tuwa, bebasan **kebo kabotan sungu**, mula pilalah gothang rumiyin, pacaran prei wae dhisik. (E37, IAM, PKSW, kc19)

(36) Sing dibombong kebrongot atine rumangsa diremehake, mulane manut kaya **kebo dikeluh**. (E41, INH, PSD, kc19)

Sajrone pethikan (34) nganti (36) nggunakake wujud pepindhan kang padha yaiku kebo, nanging kang dipindhanake beda-beda. Sajrone pethikan (34) ora diandharake apa kang dipindhanake, mung diandharake wujud pepindhane yaiku kebo nusu gudel. Kebo mujudake arane kewan raja kaya, duwe sungu, lumrahe rupane ireng, nanging uga ana kang warnane abang jambu. Nusu tegese ngombe banyu susu. Gudel yaiku arane anake kebo. Sajrone saloka kuwi kang dipadhakake kebo yaiku wong tuwa, dene gudel pepindhane wong enom. Nusu mujudake pepindhan saka njupuk/ njaluk kawruh. Sajrone kasunyatan, lumrahe gudel kang nusu kebo, amarga kang duwe banyu susu yaiku kebo. Kahanan kang diibaratake sajrone saloka kuwi suwalike, kang nduweni kawruh yaiku wong enom. Mula saka kuwi wong tuwa ora entuk isin njaluk wulang marang wong enom. Wong tuwa kang njaluk wulang/ merguru marang wong enom diibaratake kaya kebo nusu gudel.

Sajrone pethikan (35) wong kang kabotan tanggungan diibaratake kaya kebo kabotan sungu. Kebo pepindhane wong kang rekasa uripe, dene sungu pepindhane tanggungan. Wong kang nduweni tanggungan akeh kanggo ngragadi kluwargane diibaratake kaya kebo kabotan sungu. Mula saka kuwi, kahanan uripe paraga utama senjata wis penak amarga dadi dokter, uripe isih tetep rekasa banget, amarga kudu nanggung ragad adhi-adhine lan wong tuwane nganti dipindhanake kaya kebo kabotan sungu.

Sajrone pethikan (36) kang dipindhanake yaiku salah bawane wong kang manut, dene pepindhane yaiku kebo dikeluh. Kebo kang dikeluh bakal manut wae marang wong kang ngendhaleni. Wong kang manut wae marang omongane wong liya, tanpa gelem mikir becik lan alane luwih dhisik diibaratake kaya kebo dikeluh. Mula saka kuwi, wong kang dibombong bakal ngrasa seneng lan manut wae marang wong kang mbombong. Kahanan kaya mangkono uga dipindhanake kaya kebo dikeluh.

- (37) Wong tuwane mung nyandhing karo njuwuwos, amarga pangarih-arihe ora kasil. Sing ana ngomah geheran ngaruwara kaya **gajah meta**. (E22, IPA, PKA, kc19)
- (38) Ora mung warga Dharma Wanita wae kang padha jering marang prabawane ibune, ora mung kepala Departemen Kecamatan wae kang padha ulap, nanging bapake dhewe, Pak Harjo Ramelan, kepala Departemen Kabupaten iku wedine kepati-pati. Apa maneh suprapto. Njeringe kaya **tikus weruh kucing**. (E23, IKN, PWS, kc19)
- (39) Swasana upacara ora kaya adat saben. Kepara kaya **tawon kombang miber**. Apa maneh bareng pemimpin upacara nyiapake. Swara iku jemengkling ngguyokake. (E49, INK, PAMW, kc19)

Sajrone pethikan (37) frase kang dipindhanake yaiku geheran ngaruwara, dene wujud pepindhane yaiku gajah meta. Wong kang geheran ngaruwara diibaratake kaya gajah kang lagi nepsu. Kamangka gajah kang lagi nepsu bakal ngrusak apa wae kang ana sandhinge, lan wong kang ana ing sakupenge uga bakal wedi.

Sajrone pethikan (38) tembung kang dipindhanake yaiku njering, dene wujud pepindhane yaiku tikus weruh kucing. Wong kang njering diibaratake kaya tikus nalika weruh kucing. Tikus mujudake kewan kang seneng diburu kucing kanggo pangane, mula yen tikus ketemu kucing, tikus mesthi langsung mlayu ora wani nyedhak maneh.

Sajrone pethikan (39) frase kang dipindhanake yaiku swasana nalika upacara, dene wujud pepindhane yaiku tawon kombang miber. Nalika tawon lan kombang miber, mesthi swarane mbenging ing kuping. Mula saka kuwi, swasana upacara nalika kuwi diibaratake kaya nalika tawon lan kombang padha miber. Swasana upacara rame dijalari amarga siswa kang melu upacara padha ngomong dhewe nganti swarane krungu mbenging ing kuping.

Wujude Candra sajrone Cercak-cerkak ing Kalawarti PS Taun 1984

Nyandra ateges nggambar utawa amarna kaendahan utawa kahanan sarana pepindhan. Pepindhan mung kanggo sarana nyritakake candrane kaendahan utawa kahanane samubarang. Wong nyandra kaendahan utawa kahanan kuwi ora mesthi nggunakake tetembungan kang ndakik-ndakik, utawa nggunakake basa rinengga. Bisa wae mung nggunakake tetembungan kang lumrah digunakake ing padinan.

Wujude candra kang digunakake pangripta sajrone cercak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 bisa dideleng kaya ing pethikan-pethikan ngisor iki:

- (40) **Mripate mau katon kaca-kaca**. (E24, IKK, PNB, kc21)
- (41) **Mripate Ratih kaca-kaca**. Rudi mung ndhingkluk. (E34, ILK, PAW, kc20)
- (42) Dak sawang **mripate kaca-kaca**. (E45, IWP, PST, kc20)
- (43) **Mripate blalak-blalak**, swarane renyah. (E49, INK, PAMW, kc20)
- (44) **Mripate abang ngatirah**. (E16, IJDG, PAP, kc19)
- (45) Dhasar awak sayah lan **mripat rasane sepet**. (E39, ISB, PMH, kc20)

- (46) **Mripate pak Midi kaya cepot-cepota, saking mantepe anggone nyemak**. (E15, IPGND, PWS, kc20)

- (47) **Panyawange Kangko kang tajem banget kaya-kaya kebak pangucap kang maneka warna**. (E24, IKK, PNB, kc20)

- (48) **Panonku klemun-klemun byar pet kaya lampu disko**. (E28, IT, PJT, kc20)

Gegambaran kang tuwuh sajrone pethikan (40) nganti (48) yaiku ngenani mripat. Pethikan (40) nganti (42) nuduhake mripat kang dicandra katon kaca-kaca. Pethikan kuwi nggambarake yen kembangane mripate kebak eluhe, kuwi ateges wong kang dicandra arepe nangis. Pethikan (43) nuduhake mripat kang dicandra blalak-blalak. Pethikan kuwi nggambarake yen mripate amba sarta katon bening. Pethikan (44) nuduhake mripat kang dicandra abang ngatirah. Pethikan kuwi nggambarake yen mripate abang kaya godhong katirah, kuwi ateges wong kang dicandra lagi nesu. Pethikan (45) nuduhake mripat kang dicandra rasane sepet. Pethikan kuwi nggambarake yen mripate krasa sepet, kuwi ateges wong kang dicandra lagi ngantuk.

Pethikan (46) nuduhake mripat kang dicandra kaya cepot-cepota. Pethikan kuwi nggambarake yen mripate arep cepot-cepota saking mantepe anggone nyemak, kuwi ateges wong kang dicandra lagi temen-temen anggone nyawang/ ndeleng/ nguwas/ nonton. Pethikan (47) nuduhake mripat kang dicandra panyawange tajem banget. Pethikan kuwi nggambarake yen panyawang saka mripate Kangko tajem banget kaya-kaya kebak pangucap kang maneka warna. Kuwi ateges wong kang dicandra ora ngira yen kedadeyan kang dumadi ing ngarepe bisa dumadi kaya mangkono, mula tuwuh rasa penasaran lan tuwuh rasa pengin weruh marang kedadeyan kang sabenera dumadi. Pethikan (48) nuduhake mripat kang dicandra kaya lampu disko. Pethikan kuwi nggambarake yen pandelenge klemun-klemun byar pet, kuwi ateges wong kang dicandra pandelenge remeng-remeng nalika ndeleng samubarang.

- (49) Kandhane karo **mesem kecut**. (E2, IH, PUDS, kc19)

- (50) Astuti **mesem kecut**. (E12, IKI, PAE, kc34)

- (51) Aku **mesem kecut**. (E40, INSUD, PESL, kc19)

- (52) Dheweke **mesem lembut**. (E17, ISSH, PSSRK, kc20)

- (53) Atiek **Mesem pait**. (E38, IMMS, PMNP, kc20)

- (54) Dheweke **Mesem Sepa**. (E51, INCL, PESL, kc19)

- (55) **Eseme mekar** meruhi aku lan Jeng Tuti kang lungse. (E17, ISSH, PSSRK, kc20)

Gegambaran kang tuwuh sajrone pethikan (49) nganti (55) yaiku ngenani esem. Pethikan (49) nganti (51) nuduhake esem kang dicandra kecut. Pethikan kuwi nggambarake yen eseme ora ikhlas, kuwi ateges wong kang mesem sabenera ora niat anggane mesem/ anggane mesem kapeksan. Pethikan (52) nuduhake esem kang dicandra lembut. Pethikan kuwi nggambarake yen eseme mung merekah sithik, kuwi ateges wong kang mesem sabenera lagi isin mula anggane mesem rada diempet.

Pethikan (53) nuduhake esem kang dicandra pait. Pethikan kuwi nggambarake yen eseme niat nglarani atine wong liya, kuwi ateges wong kang mesem sabenera

nduweni niat ala yaiku, kanggo ngece kahanan kang dialami dening wong liya. Pethikan (54) nuduhake esem kang dicandra sepa. Pethikan kuwi nggambarake yen eseme tanpa ana gregete, kuwi ateges wong kang mesem ora ngerti ancane anggone dheweke mesem. Dheweke mung mesem wae, tanpa ana rasa bungah utawa susah ing atine. Pethikan (55) nuduhake esem kang dicandra mekar. Pethikan kuwi nggambarake wong kang dicandra lagi mesem rada ngguyu, amarga saking senenge atine.

(56) Apa maneh **yen swarane wis ngelik, kaya-kaya ngandhut gendam** tumrap kang ngrungokake. (E10, INKD, PAW, kc19)

(57) Mengkono pangundane **swara** saka njero loket **kemrutug kaya udan sepisanan ngancik mangsa rendheng**. (E18, IMRL, PSN, kc19)

(58) **Swarane kumresag** nganti **kaya jarit amoh**. (E20, IJD, PE, kc20)

Gegambaran kang tuwuh sajrone pethikan (56) nganti (58) yaiku ngenani swara. Pethikan (56) nuduhake swara yen nalika ngelik dicandra kaya-kaya ngandhut gendam. Pethikan kuwi nggambarake yen swarane nalika ngelik kaya ngandhut gendam, kuwi ateges apa wae kang dipocapake utawa diomongake bisa merbawani solah bawa lan watake wong kang lagi ngrungokake swarane. Pethikan (57) nuduhake swara kang dicandra kemrutug kaya udan sepisanan ngancik mangsa rendheng. Pethikan kuwi nggambarake swarane wong kang kemrutug nanging agawe senenge wong liya, kuwi ateges swarane saperangan wong kang pating saut-sautan nyeluki jenenge wong, bisa agawe senenge wong kang diceluk jenenge. Pethikan (58) nuduhake swara kang dicandra kumresag nganti kaya jarit amoh. Pethikan kuwi nggambarake swarane wong kang kumresag kaya swarane wong kang wis tuwa, amarga ora sepira jelas apa kang lagi dipocapake utawa diomongake.

(59) **Rambut** panjenengan **apik, ketel ngandhan-andhan**. (E12, IKI, PAE, kc33)

(60) **Rambute ngandhan-andhan endah**, meh kabeh uwong ngalembana. (E32, ISBJ, PKSW, kc19)

(61) Nganti simboke kang **rambute wis nyambel wijen** bengok-bengok ngundang jenenge. (E19, IKSK, PAS, kc19)

(62) Minar banjur **ngudhari gulungane rambute**, sakala **kaya pang waringin sempal**. (E24, IKK, PNB, kc20)

(63) **Rambute kaya rambut jagung, mripate kocak biru kaya boneka saka kulonan**. (E42, INKL, PAW, kc19)

Gegambaran kang tuwuh sajrone pethikan (59) nganti (63) yaiku ngenani rambut. Pethikan (59) lan (60) nuduhake rambut kang dicandra ngandhan-andhan. Pethikan kuwi nggambarake yen rambute ngombak banyu, kuwi ateges rambute kriting gedhe-gedhe. Pethikan (59) nggambarake rambut kang apik lan ketel ngombak banyu, dene pethikan (60) nggambarake rambut kang ngombak banyu katon endah. Pethikan (61) nuduhake rambut kang dicandra nyambel wijen. Pethikan kuwi nggambarake yen rambute wis katon pating pletik putih amarga uwanen, kang diperbawani kahanane wong kang saya tuwa.

Pethikan (62) nuduhake rambut kang dicandra kaya pang waringin sempal. Pethikan kuwi nggambarake yen nalika gulungan rambute diudhari, kaya pang waringin sempal, kuwi ateges rambute dawa lan ketel. Pethikan (63) nuduhake rambut kang dicandra kaya rambut jagung. Pethikan kuwi nggambarake yen wujud lan warnane rambute kaya rambut jagung, kuwi ateges kahanan rambute tipis-tipis, warnane coklat semu abang. Kejaba rambut, pethikan (63) uga nuduhake mripate kang dicandra kocak biru kaya boneka saka kulonan. Pethikan kuwi nggambarake yen bunderan mripate warna biru kaya bunderan mripate wong manca saka kulonan.

(64) Nanging **bapak ibu malah duka aku diajar kaya bocah cilik**. (E7, IASN, PPS, kc20)

(65) Coba dipikir, panjenengan **aktip ana njaba kaya kitiran**, apa manfaate kanggomu? (E12, IKI, PAE, kc33)

(66) **Kaya patrape reyog kang arep ndadi kae**. (E16, IJDG, PAP, kc19)

(67) Anehe senajan durung gilirane dheweke tetep ngedangkrang ana ngarep loket karo **malang kadhak kaya patrape Dursasana kepethuk Panakawan kae**. (E18, IMRL, PSN, kc19)

(68) **Tangane bosku dadi ula**. Ngrangkul gulu, nanging epek-epeke ngelus-elus rambutku. (E20, IJD, PE, kc20)

(69) Suprpto **ndomblong kaya sapi pikun**. (E23, IKN, PWS, kc21)

(70) Ing omah cilik kontrakan kuwi kekarone urip tentrem, **rukun kadidene mimi lan mintuna**. (E24, IKK, PNB, kc19)

(71) Nanging Bismo **pangguh wae kaya reca**, ana ing kursi tengah pendhapa iku. (E26, IWWR, PE, kc19)

(72) Mangka **anake yen dhong luwe isih padha pating kriyeg kaya piyik**. (E29, IG, PRA, kc19)

(73) Krungu ribut-ribut wong sak omah padha metu. Padha pating dlongop. Luwih-luwih mbok Nah karo mbah Supar, **mlongo kaya kebo**. (E37, IAM, PKSW, kc20)

(74) Yen Mukaji kojah, liyane ngombyongi, durung suwuk obrole sineling **guyu ambrol kang mbata rubuh**. (E35, IAAOL, PSW, kc19)

Gegambaran kang tuwuh sajrone pethikan (64) nganti (74) yaiku ngenani solah bawane wong kang digambarake kaya solah bawane kewan, tuwuhan, barang, lan paraga ing pawayangan. Pethikan (64) nuduhake solah bawa kang dicandra yaiku diajar kaya bocah cilik. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawa bapak lan ibune isih wae madhakake antarane bocah cilik lan bocah kang wis diwasa. Sabenere ukuman kang diwenehake marang bocah cilik lan bocah kang wis diwasa kuwi kudu dibedakake. Bocah cilik pantes wae yen diajar, nanging yen bocah kang wis diwasa cukup mung dituturi nganggo omongan kang penak lan alus, supaya dheweke bisa ngerti lan sadhar marang kasalahane. Pethikan (65) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya kitiran. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane aktip, kuwi ateges wong kang dicandra solah bawane enthengan, gelem mrana-mrene, lan gelem

nyandhak maneka panggaweyan senajan abot utawa entheng.

Pethikan (66) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya patrape reyog kang arep ndadi. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane jingkrak-jingkrak, kuwi ateges wong kang dicandra lagi muring-muring nganti bisa agawe wedine wong kang ana ing sakupenge. Pethikan (67) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya patrape Dursasana kepethuk Panakawan. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane malang kadhak, kuwi ateges wong kang dicandra ora duwe tepa slira lan tumindak sakarepe dhewe ora gelem preduli marang kahanane wong liya. Pethikan (68) nuduhake solah bawa kang dicandra yaiku tangane kaya ula. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane lagi ngrangkul wong, kuwi ateges wong kang dicandra wiwit ngrangkul gulu banjur epek-epeke ngelus-elus rambut.

Pethikan (69) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya sapi pikun. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane mung ndomblong wae, kuwi ateges wong kang dicandra solah bawane meneng wae, amarga ora ngerti apa kang arepe dicandhak/ ditindakake. Pethikan (70) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya mimi lan mintuna. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane bisa ngajeni antarane wong siji lan liyane, kuwi ateges panguripane wong kang dicandra tansah rukun. Pethikan (71) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya reca. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane mung meneng wae, kuwi ateges wong kang dicandra solah bawane tetep wae kaya wiwitane, ora gelem obah utawa ngomong babar pisan.

Pethikan (72) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya piyik. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane anake nalika luwe, isih padha pating kriyeg. Kuwi ateges solah bawane anake kang dicandra isih pating klabakan lan rame sakarepe dhewe amarga wedi keluwen. Pethikan kuwi ngandharake yen anake isih mbutuhake bapak ibune minangka pawongan kang tansah weneh kabutuhan pangan ing saben dinane. Pethikan (73) nuduhake solah bawa kang dicandra kaya kebo. Pethikan kuwi nggambarake yen solah bawane mlongo wae, kuwi ateges wong kang dicandra solah bawane lagi kaget nganti ekspresine kaya wong kang ora ngerti apa-apa. Pethikan (74) nuduhake solah bawa kang dicandra yaiku nalika ngguyu kaya mbata rubuh. Pethikan kuwi nggambarake solah bawane wong akeh sapirang-pirang nalika ngguyu keprungu bebarengan. Pepindhane kaya swarane bata tumpukan kang rubuh/ ambruk, swarane mak breg.

Wujude Sanepa sajrone Cerkak-cerkak ing Kalawarti PS Taun 1984

Sanepa yaiku sawijine ukara pepindhan kang kadadeyan saka dhapakane tembung watak utawa kahanan sinambungan tembung aran. Wujude sanepa kang digunakake pangripta sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 bisa dideleng kaya ing pethikan-pethikan ngisor iki:

(75) **Rindhik asu digandring**, aku ngeterake pemudha kang dak ancem arep dak kletheke iku. Ing sajroning laku, Handoro bisik-bisik. (E20, IJD, PE, kc20)

(76) **Rindhik asu digitik**, bayan Juki ninggal kalangan. Ninggal mungsuhe ati kang klenger. (E41, INH, PSD, kc20)

Sajrone pethikan (75) lan (76) tembung kang dipindhanake ora diandharake dening pangriptaane, mung diandharake wujud pepindhane yaiku rindhik asu digitik/ digandring. Asu yen digitik utawa digandring kuwi mesthi bakal mlayu banter banget amarga wedi kena gitik. Digitik yaiku digebug nganggo gebug cilik dawa biyasane digawe saka wilah pring, carang, rencak, lsp. Sak rindhik-rindhike playune asu digitik, kuwi mesthi isih tetep banter. Mula saka kuwi, wong kang playune banter banget, playune dipindhanake kaya rindhik asu digitik/ digandring. Kanthi kaya mangkono pethikan (77) bisa dijlentrehake yen paraga aku nalika ngeterake pemudha kang diancem arep digawe manut marang dheweke kuwi, kanthi cepet-cepetan. Dene pethikan (76) bisa dijlentrehake yen Bayan Juki anggone ninggal kalangan kanthi cepet-cepet utawa kanthi playu kang banter banget, amarga pengin cepet-cepet ninggal mungsuhe kang lagi klenger.

(77) Godhong kates napa putrawali, Mas Guru? Pitakone Sutinem rikala aku njedhul ing ngarep lawang. Ora keri **eseme kang pait madu**. (E32, ISBJ, PKSW, kc19)

Sajrone pethikan (77) tembung kang dipindhanake yaiku esem, dene wujud pepindhane yaiku pait madu. Madu yaiku banyune kembang kang rasane legi/ banyu ing tala tawon asale saka banyu kembang. Saben wong kang tau ngrasakake madu, mesthi bakal ngandharake yen madu kuwi rasane legi/ manis. Rasa pait senajan sithik, kuwi ora bakal dirasakake ing madu. Ora ana madu kang rasane pait. Yen ana wong kang ngandharake rasane madu pait, kuwi ateges mbujuk banget. Mula saka kuwi, wong kang nduweni esem kang manis banget, eseme dipindhanake kaya pait madu. Kanthi kaya mangkono pethikan (77) bisa dijlentrehake yen Sutinem nduweni esem kang manis banget. Sutinem anggone adol jamu mesthi sumeh, tansah mesem marang saben wong kang tuku jamune.

(78) Wong tuwaku sakloron mati, **tatune arang kranjang**. Sajake pancen sida dikon ngeterake papane gerilya, ning kok simbok melu. Layon loro tak tubruk tak tangisi, kepiye wae bapak simbok ki wong tuwaku. (E33, IMM, PAYS, kc20)

Sajrone pethikan (78) tembung kang dipindhanake yaiku tatu, dene wujud pepindhane yaiku arang kranjang. Saben wong mesthi ngerti yen kranjang kuwi wadhah kang digawe saka pring nam-naman arang, lumrahe dienggo wadhah suket, tembako, lsp. Nam-naman arang ing kranjang mesthi katon akeh utawa kerep banget, senajan disawang saka ngendi wae. Mula saka kuwi, wong kang nandang tatu kang kerep banget ing sakojur awake, tatune dipindhanake kaya arang kranjang. Kanthi kaya mangkono pethikan (78) bisa dijlentrehake yen wong tuwa lanang lan wadon saka paraga aku mati kanthi nandang tatu ing sakojur awake. Paraga aku ora ngira yen bapak lan ibune sida ngeterake ing papan gerilya, kang njalari patine. Senajan wong tuwane dadi pengkianate negara, paraga aku tetep nangisi jisime bapak ibune,

amarga senajan alane kaya apa, tetep wae kuwi wong tuwane.

Fungsine Pepindhan Tumrap Cerkak-cerkak ing Kalawarti PS Taun 1984

Pepindhan digunakake pangripta sajrone reription sastrane kanggo nuwuhake kesan tartamtu tumrap pamacane. Kejaba kuwi, pepindhan digunakake pangripta uga kanggo ngandharake sawijine makna saka babagan kang dipindhanake. Panganggane pepindhan sajrone reription sastra nduweni sawijine fungsi yaiku, bisa nambahi kaendahane reription sastra.

Pepindhan kang digunakake pangripta sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 uga mangkono, bisa nambahi kaendahan tumrap reription sastra pangriptane. Kanthi cara disubstitusikake luwih dhisik, bisa dideleng bedane antarane reription sastra kang nggunakake pepindhan lan ora. Reription sastra kang nggunakake pepindhan luwih endah tinimbang reription sastra kang mung nggunakake tembung-tembung sabenero. Tuladhane bisa dideleng ing andharan-andharan ngisor iki:

(79) Sing dak rungu mung bapak nerusake anggone tutur-tutur awit sadurunge pancen wis **dak critakake sak oyod-oyode**. (E11, IKB, PMH, kc21)

Pethikan (79) digunakake pangripta kanggo nggambarake salah bawane paraga kang nalika crita mesthi nganti ing punjere. Bab kang dikandhakake ora mung kang wigati utawa saperlune wae, nanging sakabehe bab kang isih ana sesambungane karo critane kabeh dikandhakake. Sajrone pethikan (79) ing reription sastra angggitane M. Haryanto kang dipadhakake crita sak oyod-oyode yaiku crita ngenani sakabehe bab kang dumadi, nganti ora ana saperangan cilik wae kang luput ora dicritakake. Semono uga ngenani bab kang ora diweruhi dening wong liya kejaba dheweke, kang isih ana sesambungane karo critane kabeh dikandhakake. Pepindhan sajrone pethikan (79) sabenero bisa wae dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Sing dak rungu mung bapak nerusake anggone tutur-tutur awit sadurunge pancen wis dak critakake kabeh saka wiwitan nganti pungkasan, nganti ora ana kang ora takcritakake senajan kuwi asipat rahasia*.

(80) Apa **niyat arep makani lemut** lungguh ning kono kuwi? (E19, IKSK, PAS, kc19)

Pethikan (80) digunakake pangripta kanggo nggambarake salah bawane paraga kang lagi nganggur, ora nindakake pakaryan apa-apa. Dheweke mung lungguh-lungguh sinambi lenger-lenger, ngeling-eling sakabehe prastawa kang dumadi ing uripe kang wis mungkur. Sajrone pethikan (80) ing reription sastra angggitane Ary Suharno kang dipadhakake niyat makani lemut yaiku nindakake sawijine pakaryan kang ora ana gunane, lan ora ana paedahe tumrape awake dhewe uga wong liya. Pepindhan sajrone pethikan (80) sabenero bisa wae dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Apa ora ana panggaweyan liya kang bisa kok tindakake awit mau lungguh ning kono kuwi?*

(81) Hu u u uu, aku **golekna surat** Kang. (E29, IG, PRA, kc20)

Pethikan (81) digunakake pangripta kanggo nggambarake salah bawane paraga kang njaluk pegat bojone lanang. Dheweke wis ora kuwat bebojowan karo sing lanang, amarga sing lanang duwe wanita simpenan. Dheweke milih pegatan, lan ngrumat anak-anake kanthi upayane dhewe, tinimbang urip karo wong lanang kang seneng tumindak sedheng lan njalari lara ati wae. Sajrone pethikan (81) ing reription sastra angggitane Ridwan Asmara kang dipadhakake golekna surat yaiku njaluk pegat utawa njaluk pisah. Pepindhan sajrone pethikan (81) uga bisa dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Hu u u uu, aku pegaten wae, Kang*.

(82) Lha yen oleh bojoku ngono kuwi mesthi sida **ana piring miber** tenan. (E31, ISWWP, PIS, kc20)

Pethikan (82) digunakake pangripta kanggo nggambarake salah bawane paraga kang lagi muring-muring marang bojone lanang. Dheweke muring-muring amarga krungu gosip, yen sing lanang tumindak sedheng karo randha kembang ing desane. Sajrone pethikan (82) ing reription sastra angggitane Lyon Suharno kang dipadhakake mesthi sida ana piring miber tenan yaiku mesthi nguncalake prabot-prabot kang ana pawon, kaya ta: piring, mangkok, cowek, panci, lsp. Pepindhan sajrone pethikan (82) uga bisa dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Lha yen oleh bojoku ngono kuwi, mesthi dheweke bakal muring-muring lan sak anane prabot kang ana pawon bakal diuncalake marang aku*.

(83) Durung nganti bandawala pati **adu atose balung jepret kulit**, kesaru tekane wong dhehem-dhehem saka kidul. (E36, IS, PSD, kc19)

Pethikan (204) digunakake pangripta kanggo nggambarake salah bawane paraga kang gegetan ngajak gelut. Bab kang njalari antarane wong loro kuwi gegetan, amarga rebutan jatah banyu kanggo mbanyoni sawahe. Sajrone pethikan (204) ing reription sastra angggitane Sukip Djunairi kang dipadhakake adu atose balung jepret kulit yaiku, adu kakuwatan kang diduweni kanggo nuduhake yen dheweke luwih pinunjul. Pepindhan sajrone pethikan (204) uga bisa dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Durung nganti gelut, kesaru tekane wong dhehem-dhehem saka kidul*.

(84) Sing diciwel pringisan nanging ora dirasa, amarga **dayane lambe ayu pamer esem kang bisa ngremuk balung lanang**. (E41, INH, PSD, kc20)

Pethikan (84) digunakake pangripta kanggo nggambarake salah bawane paraga wadon kang pinter nggodha wong lanang. Wong wadon kang omongane lamis, seneng ngumbar esem, salah bawane ngalem, bisa merbawani wong lanang modhel kaya apa wae. Wong lanang kang sugih, kuwat, pinter, nggantheng, pangkate dhuwur, kalungguhane dhuwur, lsp. kabeh bisa ditaklukake dening wong wadon. Pancen bener yen priya bisa diperbawani tahta, bandha, lan wanita. Sajrone pethikan (84) ing reription sastra angggitane Sukip Djunairi kang dipadhakake dayane lambe ayu pamer esem yaiku wong wadon kang pinter nggodha wong lanang, dene kang dipadhakake balung lanang yaiku wong lanang modhel kaya apa wae. Pepindhan sajrone pethikan (84) uga bisa dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Sing diciwel pringisan nanging ora dirasa, amarga dayane wong wadon kang omongane lamis lan salah*

bawane ngalem, bisa merbawani wong lanang modhel kaya apa wae.

(85) Lan dheweke eling **ana kembang ing kono, nate disirami nganti ngrembuyung, ning ndadak sing methik malah tangan liya.** (E51, INCL, PESL, kc19)

Pethikan (85) digunakake pangripta kanggo nggambarake solah bawane paraga kang ngupaya kanthi becik tumrap prawan ayu kang ditresnani, nanging kang ngrabi malah wong liya. Sajrone pethikan (85) ing reriptan sastra anggitane ES. Listyarini kang dipadhakake kembang yaiku bocah prawan ayu, kang dipadhakake disiram nganti ngrembuyung yaiku dicukupi sakabehe kabutuhane, dene kang dipadhakake sing methik malah tangan liya yaiku kang ngrabi malah wong liya. Pepindhan sajrone pethikan (85) uga bisa dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Lan dheweke eling ana bocah prawan ayu ing kono, nate diwenahi maneka samubarang supaya kahanane dadi becik lan uripe sarwa kacukupan, ning ndadak sing ngrabi malah wong liya.*

(86) Wonge bengis, **lek ngomong nylengit, kaya dom nyundep ing pulung ati.** (E11, IKB, PMH, kc20)

Pethikan (86) digunakake pangripta kanggo nggambarake wateke paraga kang seneng nglarani atine wong liya lumantar omongan. Dheweke asring ngomong sapenake dhewe tanpa gelem mikir kahanan kang lagi ditandang dening wong liya, saengga njalari mangkele wong kang diajak omong-omongan. Sajrone pethikan (86) ing reriptan sastra anggitane M. Haryanto kang dipadhakake dom yaiku omongane manungsa, dene kang dipadhakake pulung ati yaiku pangrasane manungsa. Pepindhan sajrone pethikan (86) uga bisa dijlentrehake kaya iki: *Wonge bengis, lek ngomong nylengit lan njalari mangkel uga larane ati.*

(87) Mesthi bae wong-wong liyane rada semingkir ngadoh ora jalaran wedi dipalang kadhaki iku mau, nanging ora betah **ambune ganda Rexona kang asli saka awake.** (E18, IMRL, PSN, kc19)

Pethikan (87) digunakake pangripta kanggo nggambarake kahanan awake paraga kang ngganda kecut/ penguk, amarga awake gobyos kringet. Wong-wong ing sandhinge ora kaganggu marga patrape kang kurang becik, nanging wong-wong ora betah karo ambune kang kecut/ penguk. Sajrone pethikan (87) ing reriptan sastra anggitane Sukrasana kang dipadhakake ambune ganda Rexona kang asli saka awake yaiku ambune awake kecut utawa penguk. Pepindhan sajrone pethikan (87) uga bisa dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Mesthi bae wong-wong liyane rada semingkir ngadoh ora jalaran wedi dipalang kadhaki iku mau, nanging ora betah ambune kang ngganda kecut/ penguk.*

(88) Jalaran kaya adate yen wayah nggarap sawah mangsa ketiga dawa ngono iku **ajine banyu kaya emas.** (E36, IS, PSD, kc19)

Pethikan (88) digunakake pangripta kanggo nggambarake kahanane banyu ing mangsa ketiga kang dadi rebutane para warga kanggo mbanyoni sawah. Saking senenge warga nalika entuk giliran mbanyoni sawah, nganti ajine banyu dipadhakake kaya emas. Sajrone pethikan (88) ing reriptan sastra anggitane Sukip

Djunairi kang dipadhakake ajine banyu kaya emas yaiku banyu angel dipikolehi, nalika ana mesthi dadi rebutan para wargane. Pepindhan sajrone pethikan (88) uga bisa dijlentrehake kanthi nggunakake ukara kaya iki: *Jalaran kaya adate yen wayah nggarap sawah mangsa ketiga dawa ngono iku banyu angel dipikolehi.*

Tuladhane pepindhan (79) nganti (88) kuwi sawijine bukti kang nuduhake yen isih ana saperangan pangripta sastra Jawa modern kang nggunakake pepindhan kanggo nambahi kaendahane reriptan sastrane. Sabenere bisa wae samubarang digambarake apa anane nggunakake tembung-tembung lan basa kang salumrahe. Bebasan, saloka, candra, lan sanepa, ora kaya mangkono, samubarang digambarake kanthi tembung kang endah, yaiku kanthi nggunakake pepindhan.

Saka sakabehe andharan sadurunge, bisa dideleng lan dibedakake antarane reriptan sastra kang nggunakake pepindhan, karo reriptan sastra kang mung nggunakake ukara-ukara salumrahe kanggo nggambarake samubarang. Pepindhan luwih bisa nambahi kaendahane reriptan sastra, tinimbang kang mung nggunakake ukara-ukara biyasa. Makna kang kinandhut sajrone bebasan, saloka, candra, lan sanepa sajrone reriptan sastra diandharake kanthi endah yaiku kanthi nyingitake makna sabenere kang dikarepake dening pangriptane, ing suwalike tembung-tembung pepindhan.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar analisis data kang ditindakake marang pepindhan sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984, bisa didudut yen pepindhan kang digunakake pangripta yaiku, arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa. Pepindhan kang asring digunakake pangripta luwih akeh kang arupa bebasan lan candra, tinimbang kang arupa saloka lan sanepa. Wujud bebasan kang paling asring digunakake pangripta cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 yaiku “*Disamber bledheg luput*”. Wujud saloka kang paling asring digunakake pangripta cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 yaiku “*Tumbu oleh tutup*”. Samubarang kang paling asring dicandra pangripta cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 yaiku mripat. Mripat kang dicandra maneka warna, wujud candrane ing anatare yaiku: *mripate kaca-kaca, mripate blalak-blalak, mripate abang ngatirah, mripat rasane sepet, mripate kaya cepot-cepota saking mantep anggone nyemak, mripate tajem banget kaya kebak pangucap kang maneka warna, lan mripate klemun-klemun byar pet kaya lampu disko*. Sanepa jarang digunakake pangripta cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984, wujud sanepa kang digunakake mung telu, ing antarane yaiku: *rindhik asu digitik/ digandring, tatune arang kranjang, lan eseme pait madu*.

Pepindhan mujudake sawijine lelewane basa kang asring digunakake pangripta sajrone reriptan sastra. Pepindhan digunakake pangripta sajrone reriptan sastrane kanggo nuwuhake kesan tartamtu tumrap pamacane. Panganggone pepindhan sajrone reriptan sastra nduweni sawijine fungsi yaiku, bisa nambahi kaendahane reriptan

sastra. Pepindhan kang digunakake pangripta sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984 uga mangkono, bisa nambahi kaendahan tumrap reriptan sastra pangriptane. Babagan tartamtu kang diandharake pangripta sajrone cerkak-cerkak ing kalawarti PS taun 1984, kasingitake ing suwalike tembung-tembung pepindhan kang endah.

Pamrayoga

Adhedhasar Panliten ngenani panganggone pepindhan kang arupa bebasan, saloka, candra lan sanepa sajrone reriptan sastra Jawa modern isih akeh kang durung diteliti kanthi jero. Data pepindhan kang winates yaiku mung arupa bebasan, saloka, candra, lan sanepa, uga bab-bab liyane njalari panliten iki isih adoh saka tembung sampurna. Sajrone panliten iki isih akeh kurange, mula saka kuwi panganggone pepindhan kang arupa bebasan, saloka, candra lan sanepa sajrone reriptan sastra Jawa modern isih perlu dirembakakake maneh supaya luwih sampurna.

KAPUSTAKAN

- Abikusno. 1996. *Pepak Basa Jawa Anyar*. Surabaya: Ekspres
- Aminuddin. 1997. *Stilistika Pengantar Memahami Bahasa dalam Karya Sastra*. Semarang: IKIP Semarang Press
- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktek*. Jakarta: Rineka Cipta
- Danim, Sudarwan. 2002. *Menjadi Peneliti Kualitatif: Ancangan Metodologi, Presentasi, dan Publikasi Hasil Penelitian untuk Mahasiswa dan Peneliti Pemula Bidang Ilmu-ilmu Sosial, Pendidikan, dan Humaniora*. Bandung: Pustaka Setia
- Keraf, Gorys. 2005. *Diksi dan Gaya Bahasa*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Kridalaksana, Harimurti. 2008. *Kamus Linguistik, Edisi Empat*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Mardalis. 2006. *Metode Penelitian: Suatu Pendekatan Proposal*. Jakarta: Bumi Aksara
- Najid, Moh. 2009. *Mengenal Apresiasi Prosa Fiksi*. Surabaya: University Pres bekerja sama dengan Pixel Production
- Nurdiyantoro, Burhan. 1995. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Padmosoekotjo. 1953. *Parama Sastra Jawa*. Surabaya: Citra Jaya Murti
- . 1986. *Ngengrengan Kasusastran Djawa*. Yogyakarta: Hien Hoo Sing
- Poerwadarminta. 1937. *Baoesastra Djawi*
- Pradopo, Rakhmat Joko. 2005. *Pengkajian Puisi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press
- Stanton, Robert. 2007. *Teori Fiksi Robert Stanton*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press
- Sudjiman, Panuti. 1993. *Bunga Rampai Stilistika*. Jakarta: Pustaka Utama Grafiti
- Supriyanto, Teguh. 2009. *Stilistika dalam Prosa*. Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional

Widada, dkk. 2011. *Kamus Basa Jawa (Bausastra Jawa) Edisi Kedua*. Yogyakarta: Kanisius